

ЎЗБЕК ХАЛҚ ЎЙИНЛАРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ

Ҳафизов Шаҳриёр Шавкатович

БухДПИ 1-курс магистранти

Ўзбек миллий маданиятининг таркибий қисми ҳисобланган халқ жисмоний маданияти жисмонан бақувват янги авлодни шакллантириш, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини яратишда алоҳида ижтимоий-психологик ўрин тутди.

Ўрганилган илмий-услугий ва махсус манбаларнинг тасдиқлашича, аجدодларимизнинг маданий тараққиёти ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маиший ривожланиш билан чамбарчас боғлиқ бўлган. Бу эса МСЎлар халқимизнинг этник маданий турмуш тарзи, жисмоний маданияти билан уйғунликда тараққий этиб келганлигидан далолат беради. Шу билан бирга, аجدодларимиз МСЎларининг тарихий тараққиётини, спорт ўйинларига нисбатан шаклланган миллий психологияни турли ижтимоий тузумлар давридаги маданият, миллий психология, маърифат, тарихий воқеалар ҳамда анъаналардан алоҳида ажратиб ўрганиб бўлмайди.

Ўзбек халқ ўйинларининг пайдо бўлиш тарихи ва тараққиётини тадқиқ қилишда шу кунгача сақланиб келган қадимий меъморчилик (юнон, рим, араб, форс муаллифларининг қўлёзмалари, туркий битиклар) обидалари ва амалга оширилган археологик қазилмалар, шунингдек, халқ оғзаки ижоди (эпос, дoston, ривоят, афсона, топишмоқ, ўйин, рақс, мусиқа ва бошқ.) намуналарининг натижаларини контент-таҳлилга жалб этиш фoyт муҳимдир.

Психолог Д.Б.Эльконин ўз илмий-психологик асарларида болалар ўйинларининг келиб чиқишини психологик жиҳатдан ўрганиб, - "...ибтидоий кишилар ов, уруш воқеаларини ва бошқа жиддий фаолият турларини ўйинларда ифодалаганлар. Овдаги муваффақиятсизликни ўйнаш - улар йўл қўйган ҳолатларни ҳамда муваффақиятсизликнинг сабабларини аниқлашда ёрдам берган", - деб хулоса чиқаради. Элементар тарбиянинг бош масаласи болани жисмоний жиҳатдан тарбиялашдир. Швейцариялик машҳур педагог И.П.Песталоццининг айтишича: "Ҳаёт ... етилган жисмоний ниҳолларнинг уйғонишидан бошқа нарса эмас, бу ниҳоллар энди ўзининг бутун кучи билан, ўзининг ҳамма новдалари билан ўсишга ва камолотга етишга интилади ҳамда инсонга айланиши лозим бўлган жониворнинг уйғонишидан бошқа нарса эмас. Шунинг учун боланинг кундалик жисмоний кучларини машқ қилдириш ва ривожлантириш муҳимдир". Песталоцци жисмоний тарбия орқали боланинг жисмоний кучларини ривожлантириш учун уни турли ҳаракатларга йўналтиришга алоҳида эътибор берган. Жисмоний тарбияни ақлий, ахлоқий ва меҳнат тарбияси билан чамбарчас боғлаб олиб бориш зарурлигини уқтирган, ўзи эса жисмоний баркамолликнинг

асоси меҳнат тарбияси, деб тушунган. Шунинг учун: “Тўғри ташкил қилинган жисмоний меҳнат болаларнинг ақлий ва ахлоқий кучларини ўстиради”, - деб ёзган.

Ўзбек халқ ўйинларининг пайдо бўлиши бизнинг эрализгача бўлган даврга, аниқроғи, ибтидоий жамоа тузуми даврига тўғри келади. Буни тарихий, археологик, этнографик, фольклористик ва бошқа манбалар тўла-тўқис исботлайди. Қадимги рим ёзувчиси Элианнинг гувоҳлик беришича, аجدодларимиз бўлган саклар қабиласида МСЎлари мусобақалари жуда кенг тарқалган ва улар халқнинг севимли машғулоти саналган. Унинг таъкидлашича, саклар қабиласининг йигитлари ана шу ўйинлар мусобақасида ўзлари енгган қизларга уйланиш ҳуқуқини олганлар.

Юнон тарихчилари қолдирган маълумотларга қараганда, бир вақтлар Ўрта Осиё ҳудудларида яшаган қадимги қабилалар муштлашишни яхши биладиган моҳир жангчилар, яъни, ҳарбий салоҳиятга эга бўлган кишилар бўлгани қайд қилинади. Ўзбек халқ ўйинлари ижтимоий эҳтиёж туфайли қадимда вужудга келган. Ўзбек халқ ўйинлари мазмунан ғоятда бой, шаклан хилма-хил бўлиб, муайян ижтимоий - тарихий тавсифга эгадир.

Тадқиқотчи Р.Йўлдошева қайд қилганидек, - “Ўйинлар халқ тантаналари ва томошаларининг энг яхши анъаналарини ўзида жамлади, бетакрор ўзига хослиги ва психологик хусусиятлари билан миллий маданиятни ниҳоятда бойитди, авлодлар ворислигини, халқ анъаналарини ўзида мужассамлаштирди”.

Ўйинларнинг ибтидоий жамоа даврида мавжудлиги тан олинган бўлсада, бироқ, халқ ўйинларининг пайдо бўлиши ва унинг тараққиёти масалалари ҳанузгача тўлақонли тадқиқ қилинмаган. Шунга қарамасдан, мавжуд манбаларга таянган ҳолда, халқ ўйинларининг илк пайдо бўлиши тарихи ҳақида мантикий фикр юритиш ва улар тўғрисида муайян тасаввур ҳосил қилиш мумкин.

Баъзи манбаларда археолог олимлар Ўрта Осиёда ибтидоий одамлар Африка қитъасидан Шарқий Осиё орқали келган, деган фикрни билдирган бўлсалар (Д.А.Ранов), бошқа бир гуруҳ олимлар Ўрта Осиёни инсоният бешиги деб ҳисоблайдилар. Ўзбекистон ҳудудида энг қадимги одамлар манзилгоҳи Фарғона водийсидаги Селенгур ғор макони бўлиб, бу *илк палеолит* даврига мансубдир.

Ўрта тош асри - ибтидоий одамлар тасаввурлари ва эътиқодларида кескин ўзгариш юз берган давр бўлиб ҳисобланади. Бу жараёни Ўрта Осиёнинг энг қадимги рангтасвирларидан бўлмиш Кўхитангдаги Зараутсой суратларида кузатиш мумкин. Бу лавҳаларда ов манзараси, ҳайвонот олами ва ибтидоий давр одамлари тасвири ўз ифодасини топган. Баъзи бир олимларнинг (жумладан А.А.Формозов) таъкидлашича, бу лавҳаларда ов маросими акс эттирилган.

“Зараутсой - 98” халқаро симпозиуми қатнашчиларининг хулосасига кўра, Зарауткамар илк ибтидоий мактаблардан бири деб тан олинган. Чунки, аجدодларимиз қолдирган

кадимий суратлар ва ёзувлар бу ҳақда гувоҳлик беради. Тарихий маълумотларга қараганда, ибтидоий одамлар ҳаётида *овчилик ўйинлари* салмоқли ўрин тутган. Баъзи манбаларда ўйинлар овдан олдин ўтказилиши ёзилган бўлса, бошқаларида овдан сўнгги ўйинлар ҳақида фикрлар баён қилинган.

Агар, бу маълумотларни чуқурроқ психологик таҳлил қиладиган бўлсак, унда овчилик ўйинлари овдан олдин ҳам, овдан кейин ҳам ўтказилган, дейиш мумкин. Овдан олдинги ўйинлар ов олди машқлари (овга тайёргарликни текшириш, овга психологик ва жисмоний шайланиш) вазифасини ўтаган ҳамда жиддий, ўзига хос кичик маросим шаклида уюштирилган. Бу ўйин жараёнида ибтидоий одамлар ўлжага яқинлашишни, сўнгга уни осонгина қўлга туширишни ўрганишган, бунинг учун никоб кийиб, ҳайвон қиёфасига киришган. Унинг юриш-туришлари, хатти-ҳаракатлари машқ қилинган, уларнинг товуш чиқаришлари ўрганилган.

Айнан ана шундай ўйинлар жараёнида ёшларни ҳам ов қилишга ўргатишган. Шу боис, у ўзига хос мактаб вазифасини ўтаб, овчилик маҳоратини ўстиришга ёрдам берган бўлса, иккинчи томондан уларда тақлид қилиш санъатини ва ушбу фаолиятга нисбатан барқарор мотивацияни шакллантирган ҳамда ривожлантирган. Овдан сўнгги ўйинлар - ов муваффақиятли тугагандан кейин уюштирилган, деб тахмин қилиш мумкин.

Машҳур қомусий олим Маҳмуд Қошғарийнинг “Девони луғотит турк” асарида овчилик билан боғлиқ бўлган қўшиқлар ўзига хос ўрин тутган. Уларда ов қилишнинг дастлабки намуналари, ит ва қуш ёрдамида ўқ ёй билан ов қилиш тажрибалари мадҳ этилган. Мамлакатимиз ҳудудидаги энг қадимги даврлар ҳақида кўплаб илмий тадқиқот ишлари олиб борилган бўлиб, уларнинг натижалари халқ ўйинларининг пайдо бўлиши тарихи ҳамда ижтимоий-психологик жиҳатлари ҳақида айрим хулосалар чиқариш имконини беради.

Тарихий, археологик ва этнографик манбаларда халқ ўйинларининг келиб чиқиши ҳамда ривожланишига доир қизиқарли маълумотларни учратамиз. Маҳмуд Қошғарийнинг “Девони луғотит турк”, Абу Али Ибн Синонинг “Тиб қонунлари”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Умар Ҳайёмнинг “Наврўзнома”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати”, Алишер Навоийнинг “Хамса”, “Лисонут-тайр”, “Маҳбуб ул-қулуб”, Зайниддин Восифийнинг “Нодир воқеалар”, Амир Темурнинг “Темур тузуклари”, “Темурнома”, Заҳириддин Бобурнинг “Бобурнома” ва бошқалар, шунингдек, Ойбекнинг “Алишер Навоий” тарихий романи, “Болалик қиссаси”, Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар”, Мирмуҳсиннинг “Темурмалик”, Радий Фишнинг “Жалолiddин Румий” ва шу каби тарихий-илмий, бадиий асарларда МСЎнинг пайдо бўлиш тарихи ва ривожи тўғрисида асосли илмий маълумотлар келтирилган.

Ундан ташқари, ўзбек халқ ўйинларини излаш, тадқиқ қилиш ва халқ орасида тарғиб қилишда шу соҳанинг олимлари Т.С.Усмонхўжаев, Ф.Насриддинов, Г.Жаҳонгиров, Абдурахим Абдурахмон Раҳим ўғли ўзларининг муносиб улушларини қўшганлар. Грек тарихчиси Геродот хоразмийлар билан ёнма-ён яшаган саклар қабиласидаги моҳир мерганлар психологиясини бундай акс эттирган: - “Саклар дунёдаги мерганлар орасида ўқни зое кетказмайдиган жуда моҳир мерганлар сифатида шуҳрат қозонган эди”. Халқимизнинг ажойиб достони “Алпомиш”да тирандозлик ҳақида сўз боради. Чунончи, - “Ҳакимбек 7 ёшга кирган эди. Олтинбой бобосидан қолган 14 ботмон биринчдан бўлган парли ёйи бор эди. Ана шу етти яшар бола Ҳакимбек 14 ботмон ёйни қўлига ушлаб, кўтариб тортди, тортиб қўйиб юборди. Ёйнинг ўқи яшиндай бўлиб кетди. Аскар тоғининг катта чўққисини юлиб ўтди...”. Достоннинг асосий қаҳрамонларидан бўлган Барчин эрга тегиш учун 4 та шарт қўяди. Шартларнинг икkitаси ўқ-ёй отиш билан боғлиқ. Масалан, иккинчи шарт: ёй тортишса ёй синмай қолганга мен тегаман, шу ёй андоз полвонга - дейди. Учинчи шарт: минг қадамдан танга пулни урганга, мен тегаман шул қарчиғай мерганга.

Зайниддин Восифийнинг ҳикоя қилишича, - “Наврўз Аҳмад камандорликда шу даражага етдики, биронта паҳлавон унингдек камон тортолмасди. Унинг ёй-ўқи душман кўзига бориб етмай, тинчимасди; камон тортган вақтида фалак қавс чиллахонасидан туриб таҳсинга оғиз очарди. Ўқи тортилган вақтда бурчаклардан “Офарин!” овози кўтариларди.

Заҳириддин Бобурнинг ижодий мероси “Бобурнома”да тийрандозликка доир воқеалар берилган: - “...ўқни ўрта чоғлиқ отар эди, бисёр зарб мушти бор эди, анинг муштининг йиқилмаган йўқтур... Ҳасан Яқуббек мардона киши эди. Ўқни яхши отар эди... яна бир Фариддин Ҳусайн Мирзо эди. Ёйни кучлук тортиб, ўқи қирқ ботмон экандир...”. “Яна Ислон Барлос эди... ўттиз-қирқ ботмон ёй куч бирла отиб, тахтадин ўтказур эди. Кабоқ майдонида майдон бошидан чоғиб, ёйни тушириб, кўриб, отиб кабоқни урар эди. Холчаёнтепа ва Болаликтепадаги археологик қазилмалар пайтида топилган камон ўқларининг учлари аждодларимизнинг азалда тийрандозлик билан машҳур бўлганликларига далилдир. Холчаён отлари енгил қуролланган суворийлар учун мўлжалланган бўлиб, суворийлар махсус кийимда юришган ва ўқ-ёй билан қуролланишган. Топилган суворийлар ҳайкалчалари шуни кўрсатадики, улар отда елиб бораётиб, нишонга аниқ урганлар. Термиз яқинидаги Айритом, Хоразмдаги Тупроққалъа ва бошқа жойлардан топилган буюмлар, суяк, тош, сополга туширилган расмларда қадимги маданият, кураш, чавандозлик, тийрандозлик, ов жараёнлари акс эттирилган. Бу даврда яшаган халқлар ўртасида жанговарликни ошириш, ўз ҳудудларида осойишталикни таъминлаш ва ўз ватанини ҳимоя қилиш, халқ фаровонлигини оширишга хизмат қиладиган маданий маросимлар, расм-русумлар,

тўйлар ва халқ сайлларида камондан ўқ отиш, қиличбозлик, қалқонбозлик, найзабозлик, кураш, от ўйинлари тантанали равишда ўтказилган. Халқимиз орасида от билан боғлиқ “Кўпкари улоқ”, “Пойга”, “Қиз қувмоқ”, “Ағдариш”, “От устида қиличбозлик”, “Қовоқ ўйини”, “Чавгон” каби халқ ўйинлари кўплаб ўтказилган. Абулқосим Фирдавсий “Шоҳнома” асарида улоқ сўзини кўп ишлатган. Ал-Мақсудий қурбон ҳайити ҳақида ёзганда: - “Байрам кунлари Журжонлик билан Бедроботликлар ўртасида туя калласини қўлга киритиш учун тортишув бўлади”, сингари маълумотлар қолдирган.

Таниқли ёзувчи Ойбек “Болалик” қиссасида халқ миллий спорт турларидан бўлган улоқ ўйинини жуда усталик билан баён қилади. Зеро, улоқ халқимизнинг қадимий ўйинидир. Сурхондарё ҳудудида қадимда ҳам халқ ўйинларининг муайян жисмоний, психологик ва физиологик тизими мавжуд бўлган.

Таниқли қадимшунос олима Г.Пугаченкова шахмат тарихи ҳақида шундай ёзади: - “фил суягидан ясалган, баландлиги ва эни 2 см бўлган иккита шахмат донасининг топилганлиги катта кашфиётдир. Улардан бири фил, иккинчиси эса ҳўкиз тимсолидир. Уларни эрамиздан олдинги 1-2 асрларга, яъни Кушон империяси даврига мансуб, дейиш мумкин. Далварзинтепадан топилган шахмат доначалари чатуранг ўйинининг шатранж шаклига оид бўлиши керак.

Юсуф Хос Ҳожиб бегона давлатга борадиган элчининг ўзига хос бўлган фазилатлари: билимдонлик, гапга чечанлик ва тадбиркорликдир - дейди”. Шахмат ва нард ўйинлари элчининг фазилатларини шу даражада акс эттириши лозимки, токи ҳарифлари ундан устун бўлмасин”.

Эркин Воҳидовнинг “Буюк ҳаёт тонги” достонида шахмат мусобақаси тасвири орқали қаҳрамонларнинг руҳий ҳолати очиб берилган. Унда “кишт”, “Рух”, “Шоҳга ҳужум” каби миллий спорт атамалари қаҳрамонларнинг ҳаётга муносабатини, психологиясини очиб кўрсатган, яъни, чиройли сўз ўйинлари амалга оширилган.

Машҳур ҳаким Абу Али Ибн Сино “Тиб қонунлари” китобида курашнинг икки турини тавсифлаб, уларнинг моҳияти ва қўлланиши қоидаларини муфасссал ёзиб қолдирган. Унинг таърифича, курашнинг бир турида белидан ушлашга рухсат берилиб, оёқ ишлатмасдан курашиш бўлса, иккинчиси, қайси жойдан ушлаб олса, шу ердан маҳкам тутиш ва оёқлар ёрдамида ҳаракат қилишдир. Аммо курашнинг иккала турида ҳам қўллар билан оёқдан олиш қатъиян ман қилинган.

Ҳозирги пайтда бу хил мусобақаларни ўзбеклар *кураш*, тожиклар *гуштингари*, қozoқ ва қирғизлар *курес*, туркманлар *гуреш* деб атайдилар. Навоий, Бобур, Восифий даврида *куштигир*, *гуштигир* иборалари билан бир вақтда “кураш” атамаси ҳам фаол қўлланган. Шунингдек, *миёнгир*, *миёнгирлик* (кураш, курашиш, олишиш) ва *буқа* (курашчи, полвон) атамалари ҳам ўз даврининг маҳсули ҳисобланган.

“XVI аср Хоразм ёдномалари”да - бир пахлавон уч юз олтмиш хил турли кураш илмини билур, - дейилади. Хусайн Воиз Кошифий ҳам курашнинг икки тури ҳақида тўхталади: -...икки хил тури бор, биринчиси - *қабз*, яъни, қўл билан ушлаш, иккинчиси, *истирор*, яъни, ихтиёрсиз ҳолда олишиш. У кураш тушиш санъат эканлигини эътироф этиб, ...кураш тушиш санъатнинг илмики, бу илмнинг машҳур усуллари жуда кўп, улар уч юз тугун ва бандлар (усул ва тадбирлар) дан иборатдир ва уларнинг ҳар бири тагин бир неча усулга ажралади. Агар буларнинг барчаси йиғилса, бир минг саккиз юз усул келиб чиқади.

Республикамиз полвонлари азалдан қўшни мамлакат полвонлари билан беллашиб, халқимизнинг шарафини ҳимоя қилганлар. “Бундан анча илгари, 1895 йили машҳур немис полвони Риппел Тошкентга келиб циркда ўз кучи, имкониятлари билан томошабинларни қойил қолдирган. Оғирлиги саккиз ярим пуд (136 кг) бўлган чўянни икки қўли билан, 16 пудли чўянни кифти билан кўтариб томоша кўрсатган.

Ўша вақтларда Тошкентнинг Бешёғоч даҳаси, Чақар маҳалласида яшаган Аҳмад полвон Толиббой ўғлининг Ўрта Осиёда курашиб, йиқитмаган полвони қолмаган эди. Меҳмон Аҳмад полвоннинг довуғини эшитиб қолиб у билан курашмоққа жазм қилибди. Ўша куни, яъни 1895 йил 25 июнда цирк биносига одам сиғмай кетган экан.

Шундай қилиб, табиат ва ҳаёт ҳақида юзага келган ибтидоий тушунча ва эътиқодлар анимистик ҳамда тотемистик тасаввурлар, қарашлар билан вужудга келган. Ўйинларнинг табиий - тарихий пайдо бўлиш асоси ва тараққиёти меҳнат жараёни билан боғлиқлигини кўриш мумкин. Ўйиннинг илк бошланғич кўриниши ибтидоий жамиятда синкретик (қоришиқ) санъат саналиб, инсоннинг меҳнат ва кундалик фаолиятини ифодалаган. Уларнинг қайсидир тури билан шуғулланиш инсонларнинг характер сифатлари, темперамент хусусиятлари орқали акс этган. Бу ўйинлар жисмоний фаолиятнинг мустақил тури сифатида муайян даражада жамиятнинг соғлом ижтимоий ҳаёт тарзини белгилаган десак, муболаға бўлмайди.

Кўпгина мамлакатлар олим ва педагоглари ўйинлар моҳиятини, уларнинг келиб чиқиши, тараққиёти ва аҳамиятини психологик ҳамда ижтимоий-психологик жиҳатдан ўрганмоқдалар. Шунга кўра, ўйинларнинг моҳияти ва келиб чиқишини ифодаловчи турли ҳил назариялар, фикр ва қарашлар ишлаб чиқилган.

Кишилиқ тараққиёти тарихи (филогенез) да меҳнат ўйинлари катта ўрин тутган, аммо алоҳида олинган инсон ҳаётида (онтогенезда) ўйин, унинг келажагидаги меҳнат фаолиятдан олдин туради. Масалан, бола *ролли ўйинлар* ўйнаб ривожланади, ундаги шартли рефлекслар биринчи ва иккинчи сигналлар тизими, организми доимий равишда атроф-муҳит билан ўзаро фаолият ва тарбиянинг ҳал қилувчи таъсири орқали ташкил

этилган педагогик жараён натижасида шаклланади. Шахсининг шаклланиши ва ривожланиш жараёни - унинг ижтимоий тажрибани ўзлаштириш жараёни ҳамдир.

Тарбия олдиндан маълум мақсадга йўналтирилган бўлиб, боланинг улғайишида муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ўйин - бу ижодий фаолликни импровизацион ҳолатда эркин намоён қилишдир.

Халқ ўйинларининг дастлабки намуналари инсониятнинг онги, тафаккури ривожин билан боғлиқ бўлган. Уларнинг пайдо бўлишида ўша давр шарт-шароитлари, одамларнинг ов ва турмуш тажрибалари, дунёқараши, урф-одат ва маросимлари алоҳида аҳамиятга молик бўлган.

Энг қадимий халқ ўйинлари намуналари ёзув юзага келмасдан анча илгари пайдо бўлган. Шу сабабдан, айрим ўйинларда сўз етакчи бўлса, бошқаларида ўйиннинг айрим унсурлари устун туради. Ана шу тариқа меҳнат ва жисмоний машқларнинг юзага келиши ижтимоий тараққиёт туфайли турли ўйинларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди. Анъана - шахслараро муносабатларни ташкил этишнинг, жамоа ижодкорлигининг маҳсули, шу билан бирга, ўйинларни жамоа ҳолида ўйнашни сақлаб қолишнинг ҳам ўзига хос шакли ҳисобланади. Халқнинг асрлар давомида шаклланган бадиий завқи, эстетик диди бор экан, ўйин ҳамиша шу халқона эстетик тамойилга амал қилиб яшайди. Бу ўйин учун объектив қонуниятдир.

Кейинги даврларда яратилган ўйинларда гарчи анъанавий халқ ўйинларига хос эпикликка, мавзуларга асосий урғу берилсада, бироқ, бу энди анъанавий халқ ўйинларидагидек ғайритабиийлик асосида эмас, балки, объективликка асосланган ҳолда ифодаланадиган бўлди. Анъанавий халқ ўйинларининг идеал қаҳрамонлари ғайритабиий кучлар мададкорлигида ҳаракат қилиб ғалаба қозонса, янги, замонавий ўйинларнинг қаҳрамонлари мавжуд тарихий шахслар бўлиб, улар ҳозирги воқеликка суяниб, ҳаракат қилади ва кўзланган мақсадларга эришади.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш лозимки, МСЎлари халқимиз маданияти ва этнопсихологиясини ёрқин намоён этувчи миллий қадриятлар сифатида алоҳида, муҳим аҳамиятга эга. Ушбу миллий анъана ва қадриятлар намунасида маҳаллаларда ёшлар билан миллий спорт ўйинларини ташкил этиш ва шу орқали уларни маънавиятли, жисмонан бақувват ҳамда соғлом этиш тарбиялаш соҳа мутахассисларининг асосий мақсади бўлиб қолади.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Nigora, Adizova, and Adizova Nodira. "Alisher Navoiyning tibbiy qarashlari." Conferences. 2021.
2. Bakhtiyorovna, Nodira Adizova. "Place Names and Related Concepts Study." European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630) 14 (2022): 153-157.

3. Bakhtiyorovna, Nigora Adizova, and Nodira Adizova Bakhtiyorovna. "Anvar obidjon is a children's poet." Middle European Scientific Bulletin.
4. Bakhtiyorovna, Adizova Nodira, and Boymuradova Sadoqat. "Use Foreign Experience to Improve the Reading Literacy of Primary School Students." Spanish Journal of Innovation and Integrity 5 (2022): 306-309.
5. Adizova, Nodira. "Nominal description of the bukhara." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 2.11 (2021): 330-335.
6. Адизова, Нодира. "Mikrotoponimlar tasnifi (Buxoro viloyati misolida)." Общество и инновации 3.3/S (2022): 128-132.
7. Bakhtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lyubat Ilkhomovna. "Таълим Муассасаларида Таълим-Тарбия Жараёнларида Интерфаол Методлардан Фойдаланишнинг Ҳозирги Кундаги Ҳолати." Spanish Journal of Innovation and Integrity 5 (2022): 330-333.
8. Adizova, Nodira, and Uktamova Mohinur. "Interfaol mashqlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish." E Conference Zone. 2023.
9. Baxtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lubat Ilhomovna. "Faol ta'lim asosida darslarni tashkil qilish-ta'lim samaradorligini oshirish omili sifatida." Pedagog's journal 1.1 (2022): 52-53.
10. Bakhtiyorovna, Adizova Nodira, and Jamolova Lubat Ilhomovna. "Basic principle of personalized educational technology." barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali 2.10 (2022): 296-298.
11. Адизова, Нодира Бахтиёровна. "Этимология некоторых топонимов бухарской области." Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali 2.1 (2022): 513-516.
12. Bakhtiyorovna, A. N., and A. N. Bakhtiyorovna. "The role of oikonyms in microtoponymis of Bukhara district." Middle European Scientific Bulletin 4 (2020): 41-43.
13. Baxtiyorovna, Adizova Nodira. "Boshlang 'Ich Sinf Ona Tili Va O 'Qish Savodxonligi Darslari Samaradorligini Ta'minlovchi Integratsion Yondashuv Metodikasi." Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. 2023.